

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

مجلة كلية الإلهيات في جامعة بينكول

Bingol University
Journal of Theology Faculty

ISSN: 2147-0774

Cilt: V | Sayı: 10 | Yıl: 2017/2

Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (BÜİFD), yılda iki kez (25 Haziran/25 Aralık) basılı yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir.

Bu dergi ulusal ve veri indeksleri ile atf dizin tarafından taranmaktadır.

BÜİFD dergisinde yayımlanan yazıların bilimsel ve hukukî sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları yayıncı kuruluşa ait olup izinsiz, kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz ve elektronik ortama aktarılamaz.

Sahibi / Owner / المشرق العام /
(Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Adına)
(On Behalf of Bingol Universty Theology Faculty)
Prof. Dr. Hakan OLGUN

Editör / Editor / رئيس التحرير
Doç. Dr. Thamer HATAMLEH

Editör Yardımcıları / Editorial Assistants /
التحرير مساعد رئيس

Arş. Gör. Muhammed ASLAN
Arş. Gör. Hüsnü TURGUT
Arş. Gör. Eyüp SEVİNÇ

Yazı İşleri Müdürü / Editor in chief
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Şirin AYIŞ

Baskı Yeri ve Tarihi / Publication Place and Date
İstanbul, Aralık 2017

Kapak ve Sayfa Tasarımı
Semal Medya Tasarım Ofisi
semalmedya@gmail.com

Baskı / Printing
Sadık Daşdoğan-Berdan Matbaacılık
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit. C Blok No: 215-216,
Topkapı / İstanbul - Tel: (0212) 613 12 11

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Hakan OLGUN
Prof. Dr. Orhan BAŞARAN
Prof. Dr. Ousama EKHTIAR
Doç. Dr. Mustafa KIRKIZ
Doç. Dr. Nusretin BOLELLİ
Doç. Dr. Abdulsasr SÜT
Doç. Dr. İbrahim ÖZDEMİR
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Şirin AYIŞ
Yrd. Doç. Dr. İsmail NARİN
Yrd. Doç. Dr. Murat KAYA
Yrd. Doç. Dr. Emrullah ÜLGEN
Yrd. Doç. Dr. Bedrettin BASUĞUY
Yrd. Doç. Dr. Nebi BUTASIM

Yazışma Adresi / Corresponding Adress
Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 12000
Merkez/BİNGÖL
Tel: +90 (426) 2160005 -Fax: +90 (426) 2160035

Elektronik posta / e-mail
bingolilahiyatdergisi@hotmail.com

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. İbrahim ÇAPAK (Bingöl Üniversitesi) Prof. Dr. Abdulaziz BEKİ (Sebahattin Zaim Üniversitesi) Prof. Dr. Abdurrahman ACAR (Dicle Üniversitesi) Prof. Dr. Abdülaziz BAYINDIR (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Ali AKYÜZ (Marmara Üniversitesi) Prof. Dr. Bilal AYBAKAN (İbn Haldun Üniversitesi) Prof. Dr. Cafer Sadık YARAN (On Dokuz Mayıs Üniversitesi) Prof. Dr. Cemalettin ERDEMCI (Siirt Üniversitesi) Prof. Dr. Erkan YAR (Fırat Üniversitesi) Prof. Dr. Faruk BEŞER (Marmara Üniversitesi) Prof. Dr. Fethi Ahmet POLAT (Muş Alparslan Üniversitesi) Prof. Dr. Fuat AYDIN (Sakarya Üniversitesi) Prof. Dr. Gıyasettin ARSLAN (Fırat Üniversitesi) Prof. Dr. Halit ÇALIŞ (Necmettin Erbakan Üniversitesi) Prof. Dr. Hayati AYDIN (Yüzcüncü Yıl Üniversitesi) Prof. Dr. Hüseyin HANSU (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. İbrahim YILMAZ (Atatürk Üniversitesi) Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi) Prof. Dr. Mehmet ERDEM (Fırat Üniversitesi) Prof. Dr. M. Halil ÇİÇEK (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi) Prof. Dr. M. Mahfuz SÖYLEMEZ (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK (Necmettin Erbakan Üniversitesi) Prof. Dr. Mehmet KUBAT (İnönü Üniversitesi) Prof. Dr. Muhammed ÇELİK (Dicle Üniversitesi) Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ (Harran Üniversitesi) Prof. Dr. Musa YILDIZ (Gazi Üniversitesi) Prof. Dr. Mustafa AĞIRMAN (Atatürk Üniversitesi) Prof. Dr. Nurettin CEVİZ (Gazi Üniversitesi) Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ (Atatürk Üniversitesi) Prof. Dr. Osman TÜRER (Kilis 7 Aralık Üniversitesi) Prof. Dr. Ömer Mahir ALPER (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Ömer PAKIŞ (Hakkâri Üniversitesi) Prof. Dr. Reşat ÖNGÖREN (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Sahip BEROJE (Yüzcüncü Yıl Üniversitesi) Prof. Dr. Mehmet KATAR (Ankara Üniversitesi) Prof. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN (Ankara Üniversitesi) Prof. Dr. Şamil DAĞCI (Ankara Üniversitesi) Prof. Dr. Şehmus DEMİR (Atatürk Üniversitesi) Prof. Dr. Şuayip ÖZDEMİR (Amasya Üniversitesi) Prof. Dr. Vecdi AKYÜZ (Marmara Üniversitesi) Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN (Harran Üniversitesi) Prof. Dr. Eyyüp TANRIVERDİ (Dicle Üniversitesi) Prof. Dr. Necmettin GÖKKİR (İstanbul Üniversitesi) Doç. Dr. Abdurrahman ATEŞ (İnönü Üniversitesi) Doç. Dr. Metin YİĞİT (Dicle Üniversitesi)

Sayı Hakemleri / Referee Board of Thisissue

Prof. Dr. Muhammed ÇELİK (Dicle Üniversitesi), Prof. Dr. Nafez Husein HAMMAD (Islamic University of Gaza/Filistin), Prof. Dr. Levent ÖZTÜRK (Sakarya Üniversitesi), Prof. Dr. Naem A. AL-SAFADI (Islamic University of Gaza/Filistin), Prof. Dr. Yusuf SANCAK (Atatürk Üniversitesi), Prof. Dr. Fayeze ABU OMIR (University of Hail/Suudi Arabistan), Doç. Dr. Harun İŞİK (Erciyes Üniversitesi), Doç. Dr. Mustafa KAYA (Atatürk Üniversitesi), Doç. Dr. Murat DEMİRKOL (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi), Doç. Dr. Yunus CENGİZ (Mardin Artuklu Üniversitesi), Doç. Dr. Qasim Mohammed Ahmed (The Iraqi Universty/Irak), Doç. Dr. Abdulcebbar KAVAK (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi), Doç. Dr. Abdulsasr SÜT (Bingöl Üniversitesi), Doç. Dr. Fadıl AYĞAN (Siirt Üniversitesi), Doç. Dr. Hüseyin GÜNEŞ (Şırnak Üniversitesi), Doç. Dr. Enes ERDİM (Fırat Üniversitesi), Doç. Dr. Mehmet KARATAŞ (Dicle Üniversitesi), Doç. Dr. Recep ASLAN (Muş Alparslan Üniversitesi), Doç. Dr. Mehmet BİLEN (Dicle Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Ramazan ÖZMEN (Yüzcüncü Yıl Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Selahattin YILDIRIM (İnönü Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Mazhar TUNÇ (Hakkari Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Abdhalim ABDULLAH (Mardin Artuklu Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Siddık ÜNALAN (Fırat Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Oktay BOZAN (Dicle Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Bünyamin AÇIKALIN (Kilis 7 Aralık Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Mahsum AYTEPE (Muş Alparslan Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Muzaffer ÖZLİ (Fırat Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Kasım ERTAŞ (Şırnak Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Mustafa Selim YILMAZ (Karabük Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Muhammed ÇETKİN (Bingöl Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Hatice TOKSÖZ (Süleyman Demirel Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Ahmet Emin SEYHAN (Kafkas Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Mahmod AL-HASAN (Dimaşk Arapça Dil Merkezi/Suriye).

el-İhbâr bi'l-lezî Metodu ve Arap Dili Gramerindeki Yeri

Selman YEŞİL*

Geliş Tarihi: 08.10.2017, Kabul Tarihi: 30.11.2017

Öz

Hedef kitlenin bilgi ihtiyacının belirlenmesinin yanı sıra eğitim sürecindeki kazanımlarının ortaya konulmasını ve pekiştirilmesini de amaçlayan sınav, eğitim sürecinin önemli bir parçasıdır. Bu önemin farkında olan Arap dili gramercileri muhatabın gramer konularına hâkimiyetini ve ihtiyacını belirlemek amacıyla lugaz, şifahî soru, muğlak ibarelerin çözümlenmesi gibi farklı metotların yanı sıra *el-İhbâr bi'l-lezî* adıyla anılan bir metot geliştirmişlerdir.

Söz konusu metot yaygın olarak; “*Vurgulanmak istenen öğeyi, ana unsuru ellezî olan ism-i mevsûllara veya elif lâm’a haber yapmaktır.*” şeklinde tanımlanmıştır. Gramerin birçok konusuyla ilişkili olan bu metotta (الذيان، الذين، التي، اللتان، الذي)nin yanı sıra (الذيان، اللتان، التي، اللتان، الذي) gibi diğer ism-i mevsûllar da kullanılır.

Bu çalışmada, bir dönem yaygın olarak kullanılan ve klasik eserlerin önemli bir kısmında yer alan ancak bir takım nedenlerden dolayı ehemmiyetini kaybeden ve modern dönem gramer eserlerin genelinde yer edinemeyen “*el-İhbâr bi'l-lezî*” adlı sistemin tanıtılması, dil eğitimine katkısının belirlenmesi, ehemmiyetini kaybetme-

* Arş. Gör., Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (syasil4@hotmail.com).

sindeki nedenlerin ortaya koyulması ve son olarak konuyla ilgilenenlerin bilgilendirilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: el-Ihbâr bi'l-lezî, İsm-i mevsûl, Ellezî, Arapçada klasik sınav yöntemleri, İbn Mâlik.

The Style of Ihbâr bi al-Lathy and it's Importance in Arabic

Abstract

The examination is an important part of the education process, which aims to determine the informational needs of the target group as well as to identify and reinforce the achievements of the process. Arabic language grammarians, who were aware of this significance, have developed a method called *el-ihbâr bi'l-lezi* in addition to different methods such as *luğaz*, oral questions and analysis of ambiguous phrases to determine the grammatical dominance and needs of the subjects.

This method was commonly defined as "to inform the *ism-i mevsûl* or *elif lam*, whose main element is *ellezi*, about the element that is desired to be emphasized" In this method, which is associated with several aspects of grammar, other familiar *ism-i mevsûl* such as (اللات، اللتان، التي، الذين، اللذان) in addition to (الذي) are also used.

The aim of the present study was to introduce the system called "*al-ihbar bi'l-lezî*" which is widely used in a certain period and which could be found in a significant section of classical works but lost its significance due to certain reasons and could not be found in contemporary literary works, to determine its contribution to language education and the above mentioned reasons to inform those interested in the topic.

Keywords: el-Ihbâr bi'l-lezî, İsm-i mevsûl, Ellezî, Classical examination methods in Arabic language, İbn Mâlik.

Giriş

Eğitimde sözlü anlatımın önemli bir yeri vardır. Sözlü anlatımın şekillenmesinde de hedef kitlenin ihtiyacı, belirleyici rol oynar. Hedef kitlenin arzulanan seviyeye gelip gelmediğinin takibi ve bilgilerin uygulamalı olarak pekiştirilmesi de eğitim sürecinin önemli bir aşamasıdır. Her bilim alanında bu süreç farklı metotlarla yapılır. Arap dili gramercileri gramerin öğretilmesinde ve öğrenilen bilgilerin pekiştirilmesinde bazı metotlar geliştirmişlerdir. Örneğin sarf ilminde öğrenciye Arapça kelime türetme kalıpları ve fiil çekimleri öğretildikten sonra uygulama ve pekiştirme amacıyla verilen kelimelerden yeni kelime türetmesi veya herhangi bir fiilin çekimini yapması istenir. Aynı şekilde nahiv ilminde de gramer kurallarının uygulamalı olarak

öğretilmesi, öğrencinin bilgisinin test edilmesi¹ ve cümlelerin herhangi bir ögesine vurgu yapılması amacıyla *el-İhbâr bi'l-lezî* metodu geliştirilmiştir.

Bahse konu metodun kurucusuna dair kesin bir kanıta sahip değiliz. Ancak konu hakkında el-Muberred (ö. 286/900) ve İbnu 's-Serrâc (ö. 316/929) gibi erken dönem Arap dilcilerden alıntılar yapılması, sistemin en az hicrî üçüncü yüzyılda kurulduğunu ve bilindiğini göstermektedir. Bununla birlikte sisteme en büyük katkının İbn Mâlik et-Tâî (ö. 672/1274) tarafından yapıldığını söylemek mümkündür. Arapça gramerinin önemli temsilcilerinden ve Mısır ekolünün önde gelen simalarından olan İbn Hişâm'ın (ö. 761/1360) ise söz konusu metoda eserlerinde yer vermeyerek önemsemediği görülmüştür.

Bu metot, günümüz gramer eserlerinde ve uygulama sahasında yer edinememiştir. Öyle ki birçok kişi klasik dönemde hakkında müstakil eserler yazılacak kadar önemsenen söz konusu metot hakkında bir bilgiye sahip değildir. Bu metodun tanıtılmasının ve eğitimdeki rolü ile kullanım alanından çekilmesindeki nedenlerin belirlenmesinin, Arap dili grameri açısından önemli olduğu kanaatindeyiz.

1. el-İhbâr bi'l-lezî

1.1. Tanımı ve Şartları

el-İhbâr bi'l-lezî (الإخبار بالذي) adıyla meşhur olan bu metot, cümleyi farklı versiyona çevirdiği için *bâbu's-sebk*, alıştırma amacı güttüğü için *bâbu't-temrîn*, muhataba soru yöneltildiği için de *babu'l-hitâb* gibi kavramlarla da isimlendirilmiştir.² Farklı tanımları bulunmakla birlikte yaygın olarak; '*Vurgulanmak istenen öğeyi, ana unsurunu ellezî olan ism-i mevsûllara veya eliflâma haber yapmaktır.*' şeklinde tanıtılmıştır. Tanımından anlaşıldığı üzere (الذي)'nin yanı sıra (ال، اللتان، اللات ال، اللذان، اللذين، التي، اللتان، اللات ال) gibi diğer ism-i mevsûllar da kullanılır. Ancak (الذي) ve türevleri hem isim hem de fiil cümlelerinin öğelerinden yapılacak ihbarda kullanılabilirken 'el takısı' sadece fiil cümlelerinin öğelerinin ihbârında kullanılmıştır.

1 Bahâuddîn 'Abdullâh b. 'Akîl el-Hemedânî el-Mısırî, *Şerhu Elfiyeti İbn Mâlik*, (Beyrut: el-Mektebetu'l-'asriyye), 2005, II, 366.

2 Hâlid b. 'Abdillâh b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Cercâvî el-Ezherî el-Vakkâd, *Şerhu't-tasrîh 'ale't-tavdîh*, (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 2000), 2:433; Celâluddîn es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi' fi şerhi Cem'il-cevâmi'*, thk. Mabdulhamîd el-Hendâvî (Mısır: el-Mektebetu't-tevfikiyye, ts.) 3: 246-150.

(الإخبار بالذي) ifadesinde geçen (الإخبار) kelimesi, (خَبَرَ) fiilinin hemze eklenerek if'âl babına çevrilmesiyle elde edilmiş sülâsî mezîd bir masdar olup, *bilgilendirmek, haber vermek, yargıda bulunmak* gibi anlamlar taşır.³ Mute'addî bir fiil olan bu kelimeden sonra kullanılan (بالذي)'deki cer harfi, müte'addîlik için değil sebebiyet⁴ veya "عن" anlamındadır.⁵ Bu açıdan bakıldığında (الإخبار بالذي) ifadesinde ilk bakışta akla gelen (الذي)'nin haber olduğu vehmi de ortadan kalkmış olur.⁶ Uygulamada tüm ism-i mevsûllar kullanılmakla birlikte isimlendirmede sadece (الذي)'nin kullanılması, ism-i mevsûlların ana unsuru olmasından kaynaklanmaktadır.

Metodun uygulanmasında takip edilmesi gereken aşamaları şu şekilde özetlemek mümkündür:⁷

a. Öncelikle "(أخبر عن كلمة... في جملة... بالذي) *Falan cümlede geçen falanca kelimededen ellezî ile haber verir misin?*" sorusu muhataba yöneltilir.

b. Bu soruya cevap olarak ihbâr edilmesi istenen kelimeye erillik/dişilik ve sayı açısından uyumlu bir ism-i mevsûl, mübteda olarak başta zikredilir.

c. Kendisinden haber verilmek istenen kelime, haber olarak sona bırakılır.

d. Sona bırakılan bu kelimenin yerine kendisiyle uyumlu bir zamir, sıla cümlesinden mevsûla dönen zamir olarak getirilir.

e. Cümlelerin kalan öğeleri de ism-i mevsûla sıla cümlesi olarak orta kısımda zikredir.

Uygulamada önemli bir diğer husus da cümlelerin hangi öğelerinin *el-İhbâr bi'l-lezî'* de kullanılabileceği hususudur. Esasen öğrencinin kabiliyetini ortaya

3 Cemâlüddîn Muhammed b. Mukrim b. Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (Beyrut: Daru sâdir, ts.) 4: 227.

4 Ebû Muhammed Bedruddîn Hasen b. Kâsim b. 'Abdillâh b. 'Alî el-Murâdî, *Tavdîhu'l-mekâsîd ve'l-mesâlik bi şerhi Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. 'Abdurrahmân 'Alî Suleymân (Kahire: Dâru'l-fikri'l-Arabî, 2008), 3: 1311.

5 İbn 'Akîl, *Şerhu'l-Elfiyyet*, 2: 366.

6 Farklı yorumlar için bkz. Ebû Amr Cemâlüddîn 'Usmân b. 'Umer b. Ebî Bekr b. Yûnus b. Hâcib, *Emâli İbn Hâcib*, thk. Fahr Sâlih, Suleyman Kudâre, (Beyrut: Dâru'l-cil, 1989), 2: 706-708; el-Vakkâd, *Şerhu't-tasrîh ale't-tavdîh*, 2: 435.

7 el-Vakkâd, *Şerhu't-tasrîh ale't-tavdîh*, 2: 434; 'Îsâ b. 'Abdilazîz el-Cezûlî el-Berberî, *el-Mukaddîmetu'l-Cezûliyye fi'n-nahv*, thk. Şa'bân 'Abdulvahhâb Muhammed (Mekke: Matbaatu Ummi'l-kurâ), s. 288; İbnu'l-Hâcib, *Emâli İbni'l-Hâcib*, thk. Fahr Sâlih Suleymân (Beyrut: Dâru'l-cil, 1989) 2: 706; Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî Esîruddîn el-Endelûsî, *İrtişâfu'd-darab min lisâni'l-Arab*, thk. Ramazan Abduuttevâb, (Beyrut: mektebetu'l-hâncî 1998), 3: 1070-1080.

çıkaran can alıcı nokta da hangi ögenin bu şartları taşıdığını belirleyebilmesidir. Söz konusu şartlar şunlardır:⁸

a. Kendisinden ihbârda bulunulacak öge, cümlelerin son ögesi olabilmelidir. İstifham edatları gibi “sadâret” cümle başı olmaları zorunlu olan öğeler *el-İhbâr bi'l-lezî*'de kullanılamamaktadır. Örneğin; (أيهم في الدار) cümlesindeki (أي) soru edatından ihbârda bulunularak (الذي هو في الدار أيهم) denilemez.

b. Cümlelerin söz konusu ögesi marife olmaya uygun olmalıdır. Dolayısıyla hâl ve temyîz öğeleri gibi nekre olmaları zorunlu olan öğeler, *el-İhbâr bi'l-lezî*'de kullanılamaz. Mesela; (جاء زيد ضاحكاً) cümlesinde hâl olan (ضاحكاً) kelimesinden ihbârda bulunularak (الذي جاء زيد إياه ضاحك) demek, nekre olması zorunlu olan hal ögesinin zamirle gösterilmesini gerektireceğinden ihbârda kullanılamaz.

c. Kendisinden ihbârda bulunulacak kelimenin farklı bir kelimeyle değiştirilebilecek durumda olması gerekir. Şöyle ki; (ضربت عمراً) cümlesinde (عمراً) yerine (زيداً) kelimesi getirilerek (ضربت زيداً) şeklinde de kullanılması mümkündür. Ancak (زيد ضربته) cümlesindeki zamir için böyle bir durum söz konusu değildir. Zira zamirin yerine farklı bir kelimenin getirilerek (زيد ضربتُ عمراً) denilmesi durumunda mübtedaya dönen zamir ortadan kalmış olur. Bu yüzden (زيد ضربته) cümlesindeki zamirden ihbâr edilmez.

d. İhbâra konu olacak ismin yerine zamir gelebilmelidir. Yerine zamir gelemeyen isimlerden ihbârda bulunulamaz. Meselâ (أكلت السمكة حتى رأسها) cümlesindeki (رأسها) kelimesi ihbâra konu olmaz. Zira cer harfi olan (حتى) sadece açık isimlerle kullanılmaktadır.

e. Cümlelerin inşâ cümlesi olmaması gerekir. İnşâ cümlesinin hiçbir ögesinden *ellezî* ile ihbârda bulunulmaz.⁹ Zira inşâ cümlelerinin ism-i mevsûllara sıla olamayacağı hususu dilcilerin geneli tarafından kabul edilmiştir.¹⁰ Bu yüzden (اضرب زيداً) cümlesindeki (زيداً) kelimesinden ihbârda bulunmak mümkün değildir. Zira bu durumda (الذي اضربه زيد) denilmesi gerekecek ve inşâ cümlesi sıla yapılmış olacaktır.

8 İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye*, 4:1770, İbn 'Akîl, *Şerhu Elfiyeti İbn Mâlik*, 2: 368-369; el-Vakkâd, *Şerhu't-tasrih 'ale't-tavdih*, 2: 437-443; el-Murâdî, *Tavdihu'l-mekâsid*, 3: 1311-1320.

9 Muhammed 'Abdulazîz en-Neccâr, *Diyâu's-sâlik ilâ Evdahi'l-mesâlik*, (Beirut: Muessesetu'r-risâle, 2001), 4: 92.

10 Ebu'l-İrfân Muhammed b. 'Alî b. es-Sabbân, *Hâşyetu's-Sabbân alâ Şerhi'l-Uşmûnî*, (Beirut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1997), 1: 212.

f. Öğenin tek başına kullanılması durumunda anlam kaybına uğramalıdır. Dolayısıyla mevsuf olmadan sıfat, sıfat olmadan mevsuf, muzafun ileyh olmadan muzaftan ihbârda bulunulamaz.

Anılan bu şartların dışında bazı dilciler tarafından dile getirilen bir takım şartlar da bulunmaktadır. Ancak dilcilerin geneli tarafından kabul edilmedikleri için ele almamayı tercih ettik.

1.2. Tarihsel Süreci ve Hakkındaki Çalışmalar

Yapılan araştırmalara rağmen bu sistemin kuruluşu hakkında kesin bir tarih ve kurucu şahsa dair somut deliller elde edilememiştir. Ancak konunun ele alındığı eserlerin telif tarihleri baz alındığında söz konusu sistemin gramerin oluşum aşamasının tamamlandığı hicrî üçüncü asır sonrasında geliştirildiğini söylemek mümkündür. Zira (الإخبار بالذي) ifadesinin, İbnu 's-Serrâc, tarafından cümlenin ism-i mevsûllara sâla cümlesi olması anlamında kullanıldığına şahit olmaktayız.¹¹ Konuyu detaylıca ele alan es-Suyûtî'nin, (ö. 911/1505) el-Muberrred (ö. 286/900) ve İbnu 's-Serrâc (ö. 316/929) gibi erken dönem gramercilerine atıfta bulunması¹² ve meşhur tefsirci Ebû Tâlib el-Mekkî'nin (ö. 437/1045) *Kitâbun fi mesâilî'l-ihbâr bi'llezî* adıyla konu hakkında eser kaleme alması¹³ sistemin tarih olarak en az hicrî üçüncü asra kadar geriye gittiğini göstermektedir.

Sistemin yaygınlaşmasında en büyük pay şüphesiz İbn Mâlik'indir. İbn Mâlik bizzat eserlerinde sistemi detaylıca ele aldığı gibi İslam âleminde büyük bir rağbet gören manzum gramer kitabı olan *Elfiyye*'ye yapılan şerhlerde de konunun işlenmesine aracı olmuştur. Başta İbnu 'n-Nâzım olarak bilinen oğlu Ebû Abdillâh Bedruddîn b. Abdillâh b. Mâlik (ö. 686/1287) olmak üzere, Ebû Muhammed Bahâuddîn Abdullâh b. Abdirrahmân b. Abdillâh b. Akîl el-Hemedânî (ö. 769/1367) Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ eş-Şâtîbî (ö. 790/1388) 'Alî b. Sâlih el-Mekûdî, (ö. 807) Ebu'l-Hasen Nûruddîn 'Alî b. Muhammed b. Îsâ b. Yûsuf el-Üşmûnî (ö. 918/1513) ve es-Suyûtî gibi âlimler tarafından yazılan bu şerhlerde *el-İhbâr bi'l-lezî* detaylı bir şekilde işlenmiştir. Ayrıca Ebu'l-İrfân Muhammed b. 'Alî es-Sabbân el-Mısrî (ö. 1206/1792) ve Muhammed el-Hudarî ed-Dimyâtî (ö. 1143/1721) tarafından bu şerhler üzerine yazılan haşiyelerde de konu etraflıca ele alınmıştır.

11 Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl b. Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, (Beirut: Muessesetu'r-risâle, ts.) 2: 261-266.

12 es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi'*, 3: 246-248.

13 Cemâluddîn Ebu'l-Hasen Alî b. Yûsuf el-Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât 'alâ enbâi'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm (Kahire: Dâru'l-fikri'l-'Arabîyyi, 1982) 3: 317.

Konu hakkında müstakil başlıklar açan çalışmalara Mecduddîn İbnu'l-Esîr'in (ö. 606/1210) *el-Bedî' fi 'ilmi'l-'Arabiyye*,¹⁴ İbnu'l-Hâcib'in (ö.664/ *Emâli İbnu'l-Hâcib*,¹⁵ Ebû Hayyân el-Endelûsî'nin (ö. 745/1344) *İrtişâfu'd-darab*,¹⁶ es-Suyûtî'nin, *Cem'u'l-cevâmi'* ve şerhi *Hem'u'l-hevâmi'* adlı eserlerini örnek olarak vermek mümkündür.

Ulaşabildiğimiz eserlerinden tespit edebildiğimiz kadarıyla ez-Zamahşerî ve takipçisi İbn Ya'îş gibi bazı önemli dilciler ile klasik dönemin son temsilcisi sayılabilecek önemli Arap gramercisi İbn Hişâm el-Ensârî (ö. 761/1360) söz konusu sisteme yer vermemiştir. Bu da sistemin tüm dilciler tarafından aynı ilgiyi görmediğini göstermektedir.

el-İhbar bi'l-lezi sistemi çok yaygın olmamakla birlikte Osmanlı döneminde de varlığını sürdürmüştür. Osmanlı ulemâsı içerisinde Hisarardılı Hacı İbrahim b. Muhammed Yalvâcî (ö. 1810/1876) gibi söz konusu sisteme verdiği önem nedeniyle *el-İhbar bi'l-lezi* adıyla şöhret bulan dilciler ortaya çıkmıştır.¹⁷

1.3. Gramer Eğitime Katkısı

el-İhbâr bi'l-lezî, Arapça gramerinin öğretilmesinde yardımcı bir metot olarak inşa edilmiştir. Söz konusu metodun uygulama şekline bakıldığında gramerin birçok konusuyla ilişkili olduğu görülür. Öğrencilerin yetişmesinde de etkin bir role sahiptir. Zira bu sistem sayesinde öğrenci gramerin birçok meselesini zihninde canlandırıp çok yönlü düşünerek cevap vermeye sevk edilmektedir. Örneğin istifham edatlarından ihbâr edilememesi öğrenciye bu edatların cümle başında gelmelerinin zorunluluğunu hatırlatmaktadır. Modern dönem dilcilerden İbn Hâzîmî'nin (Ö. konu hakkındaki şu sözleri kayda değerdir:¹⁸

14 Ebu'l-Hasen Mecduddîn 'Alî b. Muhammed b. 'Abdulkarîm İbnu'l-Esîr, *el-Bedî' fi 'ilmi'l-'Arabiyye*, 2 cilt. thk. Fethî Ahmed 'Aliyyuddîn, (Mekke: Câmîatu Ummi'l-kurâ, 1420), 2:253-258.

15 İbnu'l-Hâcib, *Emâli İbni'l-Hâcib*, 2: 206-208.

16 Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. 'Alî b. Hayyân Esiruddîn el-Endelûsî'nin *İrtişâfu'd-darab min lisâni'l-Arab*, thk. Receb 'Usmân Muhammed, (Kahire: Mektebetu'l-hâncî, 1998), 3:1049-1078.

17 el-Yalvâcî'nin konu hakkında yazdığı risale, İsmail Erken tarafından Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2015 yılında tamamlanan yüksek lisans çalışmasına konu edilmiştir.

18 Ebû 'Abdillâh Ahmed b. 'Umer b. Musâ'id İbn Hâzîmî, *Şerhu Elfıyyeti İbn Mâlik*, 115. bölüm, s. 17.

هذا الباب ليس من باب النَّحو في شيء لا من قريب ولا من بعيد، وإنما هو بابٌ وضعه النَّحاة .. موضوع، ولذلك لا يذكر في المختصرات وإنما يذكر في المطولات، وله خلاصة وزبدة وله توسُّع وتكلف، خلاصته ما ذكره النَّاطم هنا والشَّارح، ولذلك ذَكَر الأشموني أَنَّهُ طویل الذَّيل، يعني: له فروع كثيرة جداً، لأنَّه يَتعلَّق بالنَّحو كله من أوله إلى آخره.

Bu sistem, nahiv konularıyla yakından uzaktan bir ilişkisi olmayan, sadece gramerciler tarafından oluşturulmuş bir sistemdir. Bu yüzden sadece hacimli eserlerde zikredilir. Onun özeti mahiyetinde bazı bilgiler vardır. Hakkında aşırıya kaçmak zorlama olur. Özeti de nâzım ve şârihin zikrettiğinden ibarettir. Nahiv ilminin baştan sona tüm konularıyla ilgili olduğundan el-Eşmûnî (1087/1673), bahse konu sistemi, sonu olmayan derin bir konu olarak nitelemiştir.

2. Örnek Uygulamalar

Sistemin anlaşılması adına örnek uygulamalara yer vermek gerektiği kanaatindeyiz. Bu örnekleri de *el-İhbâr bi'l-lezî*'ye uygun olanlar ve olmayanlar olmak üzere iki kısma ayırmak mümkündür. Söz konusu sistemin cümlelerin hangi öğelerinde uygulanabildiği ve hangilerinde uygulanamadığını ve uygulanamamasının nedenlerini ele alacağız.

2.1. Ellezî ile İhbar Edilebilen Öğeler

2.1.1. Mübteda

Arapça cümlelerde ilk öğe olması nedeniyle birinci sırada yer verilen mübteda *ellezî* ile ihbâr edilebilen öğelerdendir. Zira mübteda, *el-İhbâr bi'l-lezî*'nin için gerekli şartları taşımaktadır. Söz konusu öğeden *ellezî* ile ihbârda bulunmak için takip edilmesi gerekenleri şöyle izah edebiliriz:

Öncelikle muhataba (زيدٌ منطلقٌ، ماذا تصنع؟) *cümlesinde bulunan (زيدٌ) öğesinden el-lezî ile ihbârda bulunursan nasıl yaparsın?* sorusu yöneltilir. Muhatabın da söz konusu öğenin tekil ve eril bir kelime olmasına dayanarak tekil ve eril bir ism-i mevsûl ve zamir seçerek soruya şu şekilde cevap vermesi gerekir: (الذي هو منطلقٌ زيدٌ)

Bu cümlelerin gramer açısından çözümlenmesi de şu şekildedir: (الذي) birinci mübteda, (هو) zamiri sıla ile mevsûl arasındaki bağlantıyı kurduğu gibi gramer olarak ikinci mübtededir. (منطلقٌ) kelimesi ikinci mübteda olan (هو) zamirinin haberi olup lafzen merfû'dur. İkinci mübteda ve haberi ise bir bütün olarak i'râbtan mahalli olmayıp birinci mübteda olan (الذي) nin silasıdır. Kendisinden ihbârda bulunulan (زيدٌ) ise birinci mübtedanın haberi. *el-İhbâr bi'l-lezî*'de sorulan sorulara karşı verilen cevap cümlelerinde genel olarak gramer açısından yapılacak çözümler bu şekildedir.

Yöneltilen soruda öğenin müennes olması durumunda ise cevap formatında değişiklik olmamakla birlikte kullanılacak ism-i mevsûlde ve zamirde gerekli uyum sağlanmalıdır. Müennes bir öğeye de şu örneği vermek mümkündür:

(أخبر عن فاطمة بالَّذي من قولك: فاطمة منطلقاً) bu soruya karşılık verilecek cevap (التي هي منطلقاً فاطمة) şeklinde olur. Cümlelerin gramer açısından analizi de bir önceki örnek ile aynıdır.

2.1.2. Haber

el-İhbâr bi'l-lezî de kullanılabilen öğelerin ikincisi haberdir. Haber de mübtada gibi hem marife hem de nekre kullanılabilirdiği için ihbâr için gerekli şartları taşımaktadır. Haber öğesinin ellezî ile ihbâr edilmesine şu örnek verilebilir:

Öncelikle muhataba (أخبر عن منطلق بالَّذي من قولك زيدٌ منطلق) *cümlesinde bulunan (منطلق) öğesinden ellezî ile ihbâr eder misin?* sorusu yöneltilir. Bu durumda verilmesi gereken cevap (الذي زيد هو منطلق) şeklinde olur. Bu cümlede geçen (منطلق) kelimesi ellezî'nin haberi olur. Cümlelerin tesniye olan kelimelerden oluşması durumunda ise getirilecek ism-i mevsûlün tesniye kipinde olması gerekir. Örneğin; (الزيدان منطلقان) cümlesindeki (منطلقان) kelimesinden ihbârda bulunulacak olsa (اللذان زيدان هما منطلقان) şeklinde söylenmelidir. Tesniye kipinde yapılması gereken söz konusu değişiklik, müenneslik ve çoğulluk kiplerinde de yapılmalıdır.

2.1.3. Fail

Fiil cümlesinin bir öğesi olan fail ihbâr konusunda mübtada ve haberden farklı bir duruma sahiptir. Zira fail, ellezî ile ihbâr edilebildiği gibi mübtada ve haberin aksine mevsûl olan el takısı ile de ihbâr edilebilir.¹⁹ Failin her iki ihbâr şeklini şu şekilde izah etmek mümkündür:

(ضرب زيدٌ) cümlesindeki failden ihbâr edilmesi durumunda ism-i mevsûl ile yapılacaksa, (الذي ضرب زيدٌ) denilir. Cümlelerin gramer açısından tahlili de şu şekildedir: (الذي) mebnî olduğundan mahallen merfû' olup mübtedadır. (ضرب) fiili barındırdığı gizli zamirle birlikte fiil cümlesi olup sıra olduğundan i'râbtan mahalli yoktur. (زيدٌ) ise lafzen merfu olup (الذي)'nin haberidir.

Failin tesniye, çoğul veya müennes olması durumunda uyum için gerekli değişiklikler yapılır. Örneğin eğer (ضربت فاطمتان) cümlesinde (فاطمتان) kelimesinden ihbâr edilecekse (اللثان ضربتا فاطمتان) şeklinde söylenmelidir. Cümlelerin gramer açısından çözümünü bir önceki örnek ile aynıdır.

¹⁹ en-Neccâr, *Diyâu's-sâlik*, 4: 84.

Eğer el takısı ile ihbârdan bulunulacaksa (الضاربُ زيدٌ) denilir. Bu durumda da cümlelerin gramer olarak çözümlenışı şu şekilde olur: الضاربُ mübtedadır. زيدٌ ise haberidir. Failin müennes olması durumunda ise cevap (الضاربتان فاطمتان) formuna çevrilir. Ayrıca failin bitişik zamir olması durumunda bitişik zamir açık zamire dönüşür. Örneğin; (ضربتُ زيداً) cümlesindeki zamirden el takısı ile ihbâr yapılacaksa munfasıl zamire dönüştürülerek (الضاربُ زيداً انا) denilmektedir.

2.1.4. Meful

Meful öğeleri de tıpkı fail gibi hem ellezî hem de el takısı ile kendisinden ihbâr edilebilen bir öğedir. Ancak tüm mefuler ihbârda kullanılmaz. Zira ilerde değinileceği gibi söz konusu mefulün (مع) gibi sürekli zarf olarak kullanılan meful olmaması gerekir.

Bilindiği üzere mefuler beş kısma ayrılır. (ضربتُ زيداً) cümlesinde bulunan mefulden ihbâr edilirse (الذي ضربتُهُ زيداً) şeklinde yapılmalıdır. Bu cümlelerin gramer olarak çözümlenışı de şu şekilde yapılır: (الذي) mübteda, (ضربتُهُ) sıla cümlesi, (زيداً) ise mübtedanın haberidir. Söz konusu mefulün tesniye, çoğul ve müennes olması durumunda kullanılan ism-i mevsûl ve zamirde de gerekli değişiklikler yapılmalıdır.

Meful fihe de (ضربتُ زيداً يومَ الجمعة) cümlesindeki (يومٌ) kelimesini örnek olarak verebiliriz. (الذي ضربتُ زيداً فيه يومَ الجمعة) şeklinde yapılır. Buradaki en bariz fark, meful fihte gizli olan (في) harfinin sıla cümlesinin ism-i mevsûlla bağlantısını kurulurken ortaya çıkmasıdır.

Meful leh örneği olarak da (ضربتُ زيداً تأديباً) cümlesindeki (تأديباً) kelimesini verebiliriz. Bu öğeden ihbâr, (الذي ضربتُ زيداً لأجله تأديباً) şeklinde yapılır.

Meful mutlak için de örnek olarak (ضربتُ زيداً ضرباً شديداً) cümlesindeki (الذي ضربتُهُ) kelimesini vermek mümkündür. Bu kelimedenden ihbârda bulunurken (ضرباً شديداً) şeklinde ifade edilir. Ancak ihbâra konu olan meful mutlakın tekîdî değil, nev'î veya 'adedî olması gerekir.²⁰

Sayılan söz konusu öğeler ellezî ile ihbâra konu olabilen öğelerdir. Bir takım nedenlerden dolayı ellezî ile ihbâra konu olamayan bazı öğeler de bulunmaktadır. Bu öğeleri ve ellezî ile ihbâra konu olamama nedenlerini şu şekilde ifade etmek mümkündür.

20 Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtîbî el-Gırnâtî, *el-Mekâsîdu's-şâfiyye fi şerhi'l-Hulâseti'l-kâfiyye*, (Mekke: Ma'hedî'l-buhûs el-İslâmiyye, 2007) 6: 205.

2.1. Ellezî ile İhbâr Edilemeyen Öğeler

2.2.1. Hal

Fâil veya mefulün fiilin icrası esnasındaki durumunu bildiren hal ögesi gramercilerin kahir ekseriyetine göre sürekli nekre olmalıdır.²¹ Bu yüzden hal ögesinin ihbâra konu olması uygun değildir.²²

2.2.2. Temiz

Cümlede mübhem kelimelerin izahına yönelik getirilen mansûbâtan olan temiz öğeleri de marife kullanılmadıkları için kendilerinden ihbârda bulunulmaz.²³

2.2.3. Gayr-i mutasarrıf zarflar

Arapçada; *مَعَ \ دُونَ \ حَيْثُ* gibi bazı kelimeler sürekli zaman zarfı olarak kullanılmıştır. Bu kelimeler gayr-i mutasarrıf zarflar olarak isimlendirilir. Daha önce de belirtildiği gibi ellezî ile ihbâr edilecek öğeler cümle sonunda haber olarak zikredilir. Bu yüzden zarf olma dışında başka bir anlamda kullanılmayan bu kelimeler ihbârda kullanılamaz.²⁴

2.2.4. Nefi anlamı taşıyan kelimeler

Arapçada (*عَرِيبٌ \ دِيَارٌ*) gibi sürekli olumsuz ifadelerde kullanılan ve müspet cümlelerde kullanılmayan bir takım kelimeler vardır. Bu kelimeler de tıpkı gayr-i mutasarrıf kelimeler gibi ellezî ile ihbârda kullanılamaz.²⁵

2.2.5. Sadâret hakkına sahip kelimeler

Arapçada istifhâm, şart edatları ve zamirü'ş-şan gibi bazı kelimeler sadâret hakkına sahiptir. Yani cümlenin başında yer almaları zorunludur. Bu kelimeler sahip oldukları bu kullanım şekline dolayı ellezî ile ihbârda kullanılamazlar. Zira ihbârda kullanılmaları durumunda cümlenin son ögesi olarak kullanılmaları gerekir ki bu da sahip oldukları sadâret ilkesine aykırıdır.²⁶

21 es-Sabbân, *Hâşiyetu's-sabbân*, 2: 255.

22 Ebû Abdillâh Cemâluddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî el-Endelüsî el-Ceyyânî, *Şerhu'ş-Şâfiye el-kafiye*, thk Abdulmunim Ahmed el-Herîmî, (Mekke: câmiatu ummi'l-kura, ts.) 4: 1775; Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zurâî ed-Dimaşkî el-Hanbelî, *İrşâdu's-sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Malik*, (Riyad: Edvâu's-selef, 1954), 2: 821.

23 İbn Mâlik, *Şerhu'ş-Şâfiye*, 4: 1775.

24 İbn Mâlik *Şerhu'ş-Şâfiye*, 4: 1773.

25 İbn Mâlik *Şerhu'ş-Şâfiye*, 4: 1774-1775.

26 el-Vakkâd, *Şerhu't-tasrîh 'ale't-tavdîh*, 2: 433;

3. Günümüzde el-İhbâr bi'l-lezî

Klasik dönemde İbn Mâlik ile zirveyi bulan el-İhbâr bi'l-lezî, İbn Mâlik'ten sonra gözden düşmüş ve çok ilgi görmez olmuştur. İlk başlarda hakkında müstakil eserler yazılan bu metot zamanla ihmal edilmiş ve ferdî çabalar dışında hakkında pek çalışma yapılmamıştır. Günümüzde nerdeyse tamamen unutulmuş; gerek Arap ülkelerinde gerekse ülkemizde ders müfredatından çıkarılmış durumdadır. Bununun bir takım nedenleri olabilir. Bunları kısaca şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Sistem öğrencinin pratiğini ciddi manada geliştirmekten uzaktır.
2. Sistemin uygulanması ve öğrenilmesi basit ve tekrardan ibarettir.
3. Gramer açısından teferruat konumundadır.
4. Metnin anlaşılmasına doğrudan bir katkıdan uzaktır.

Sonuç

el-İhbâr bi'l-lezî adıyla meşhur olan ancak cümleyi farklı versiyona çevirdiği için *bâbu's-sebk*, alıştırma amacı güttüğü için *bâbu't-temrîn*, muhabata soru yöneltildiği için de *bâbu'l-hitâb* gibi isimlerle de anılan sistem, “*Vurgulanmak istenen öğeyi, ana unsuru ellezî olan ism-i mevsûllara veya elif lâma haber yapmaktır.*” şeklinde tanıtılmıştır.

Grammer kurallarının öğretilmesi ve kalıcılığının sağlanması adına geliştirilen sistem, barındırdığı kaideler sayesinde gramerin ekser konularıyla ilgili olup öğrenciyi çok yönlü düşünmeye sevk eder. Ayrıca eğitim sürecinde öğrenilen gramerin pratiğe aktarılmasına geniş bir imkân sunar.

Bu metodun cümlelerin hangi öğelerinde uygulanabileceği hususu bir çok yerde gramerciler arasında tartışılmıştır. Arap dili gramercileri hal ve meful maa gibi bazı öğelerin ihbar edilebilmesi hususunda farklı yaklaşımlar sergilemiştir. Bunun temelinde de dilcilerin söz konusu öğeler hakkında sahip oldukları ekolün görüşlerinin etkisi olduğu söylenebilir.

Dilcilerin eğitim sürecinde öğrencinin sınanmasında ve gramer kurallarının geliştirilmesindeki yeteneğinin artırılmasında yararlandığı sınav sistemlerinden olan el-İhbâr bi'l-lezî'nin kurucusu hakkında kesin bir bilgiye ulaşılmamakla birlikte, tarih olarak hicrî üçüncü yüzyıla kadar geriye gittiği anlaşılmıştır. İbnu'l-Hâcib gibi önde gelen dilcilerin önemseydiği bu metot İbn Mâlik ile zirveye çıkmış ve Ebû Hayyân el-Endelûsî gibi gramerciler tarafından etraflıca işlenmiştir.

Ancak söz konusu sistemin pratikte karşılığının bulunmaması, teferruata sahip olması ve metnin anlaşılmasında ve çözümlenmesinde doğrudan bir etkiye sahip olmaması gibi nedenlerle geri plana düşmüş ve zamanla ilginin azalmasıyla eğitim sürecindeki varlığı neredeyse nihayete ermiştir. Günümüzde eğitim kurumlarında ve gramere dair kaleme alınan eserlerde ise pek bahse konu edilmemektedir.

Kaynakça

- el-Cezûlî, 'Îsâ b. 'Abdilazîz el-Berberî. *el-Mukaddîmetu'l-Cezûliyye fi'n-nahv*. thk. Şa'bân 'Abdulvahhâb Muhammed. 2 cilt. Mekke: Matba'atu Ummi'l-kurâ, ts.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. 'Alî Esîruddîn el-Endelûsî. *İrtişâfu'd-darab min lisâni'l-Arab*. thk. Ramazan Abdu'ttevâb. 5 cilt. Beyrut: Mektebetu'l-hâncî, 1998.
- el-Hâzimî, Ebû 'Abdillâh Ahmed b. 'Umer b. Musâ'id. *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*. 115. Bölüm.
- İbn 'Akîl, Bahâuddîh Abdullâh b. 'Akîl el-Hemedânî el-Mısırî. *Şerhu elfiyetî İbn Mâlik*. 2 cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-'asriyye, 2005.
- İbn Mâlik, Ebû Abdillâh Cemâluddîn Muhammed b. 'Abdillâh et-Tâî el-Endelûsî el-Ceyyânî. *Şerhu'l-Kâfiye eş-şâfiyye*. thk. 'Abdulmunim Ahmed el-Herîmî. 5 cilt. Mekke: Câmîatu Ummi'l-kurâ, ts.
- İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim. *Lisânu'l-'Arab*. Beyrut: Daru sâdir, ts.
- İbnu's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl. *el-Uşûl fi'n-nahv*. 3 cilt. Beyrut: Muessesetu'r-risâle, ts.
- İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Hasen Mecduddîn 'Alî b. Muhammed b. 'Abdulkerîm. *el-Bedî' fi 'ilmi'l-Arabiyye*. thk. Fethî Ahmed 'Aliyyuddîn. 2 cilt. Mekke: Câmîatu Ummi'l-kurâ, 2000.
- İbnu'l-hâcib, Ebû Amr Cemâluddîn 'Usmân b. 'Umer b. Ebî Bekr b. Yûnus. *Emâlî İbni'l-Hâcib*. thk. Fahr Sâlih Suleymân. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-cil. 1989.
- el-Kıftî, Cemâluddîn Ebu'l-Hasen 'Alî b. Yûsuf. *İnbâhu'r-ruvât*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. 4 cilt. Kahire: Dâru'l-fikri'l-'Arabî, 1982.
- el-Murâdî, Ebû Muhammed Bedruddîn Hasen b. Kâsim b. 'Abdillâh b. 'Alî. *Tavdîhu'l-mekâsîd ve'l-mesâlik bi şerhi Elfiyyeti İbn Mâlik*. thk. 'Abdurrahmân 'Alî Suleymân. 3 cilt. Kahire: Dâru'l-fikri'l-'Arabî, 2008.

- en-Neccâr, Muhammed Abdulazîz. *Diyâu's-sâlik ilâ Evdahu'l-mesâlik*. 4 cilt. Beyrut: Muessesetu'r-risâle, 2001.
- es-Sabbân, Ebu'l-İrfân Muhammed b. 'Alî. *Hâşiyetu's-Sabbân 'alâ Şerhi'l-Uşmûnî*. 3 cilt. Lübnan: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1997.
- es-Suyûtî, Celâluddîn. *Hem'u'l-hevâmi' fî şerhi Cem'i'l-cevâmi'*. thk. Mabdulhamîd el-Hendâvî. 3 cilt. Mısır: el-Mektebetu't-tevfîkiyye, ts.
- eş-Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî el-Gırnâtî. *el-Mekâsidu's-şâfiyye fî şerhi'l-Hulâseti'l-kâfiyye*. 5 cilt. Mekke: Ma'hedu'l-buhûs el-İslâmiyye, 2007.
- el-Vakkâd, Hâlid b. 'Abdillâh b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Cercâvî el-Ezherî. *Şerhu't-tasrîh 'ale't-tavdîh*. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 2000.
- ez-Zurâî, Ebû 'Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb el-Hanbelî ed-Dımaşkî. *İrşâdu's-sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Malik*. 2 cilt. Riyad: Edvâu's-selef, 1954.